

הקונסוליה הצרפתית והיישוב היהודי בארץ-ישראל במאה הי"ט*

טיודור פארפיט

מראשית ייסודה של הקונסוליה הצרפתית בירושלים, בשנת 1843, ועד לסופה של המאה הי"ט, היו מעייני הקונסולים נתונים לשני נושאים מרכזיים.¹ בראש-וראשונה תבעו הצרפתים להיות מופקדים רשמית על המקומות הקדושים של הכנסייה הקתולית ועל ענייניה בארץ-ישראל. תביעה זו הביאה בעקבותיה מחלוקת לא רק עם רוסיה האורתודוקסית (שהיתה עילה למלחמת-קרים), אלא גם עם ארצות קתוליות אחרות (במיוחד ספרד וסרדיניה) ועם הוותיקן. הנושא המרכזי השני היה תביעתו של קונסול צרפת להעניק חסותו לקתולים יושבי הארץ, שלא היו נתינים תורכיים.² נוסף לעניינים אלה, היו לקונסולים הצרפתים אינטרסים אחרים ותביעות למתן חסות לאזרחי מדינתם שישבו בארץ-ישראל. רבים מהם היו יהודים. השפעתו של קונסול נמדדה בחלקה במספר בני-חסותו; ולפי שרוב החושבים שנהגו בארץ מחסות זרה היו יהודים—הרי שקונסולים רבים שאפו לתת חסותם ליהודים רבים ככל האפשר. וכך סיפר פין:

כל [המעצמות האירופאיות] האחרות מתחרות זו בזו כדי להעניק את חסותן ליהודים רבים ככל האפשר. אפילו הקונסוליה הספרדית, על אף גירוש היהודים מספרד, שמחה לתת חסותה לכמה יהודים כאן—אם כמועסקים רשמית על-ידה ואם כצאצאיהם של אלה שעסקו במסחר בקאדיז או בנמלים אחרים, תוך העלמת עין מצד השלטונות.³

- * פרק מתוך עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה: T.V. Parfitt, *The Old Yishuv*, Oxford 1975
- 1 עד כה לא נכתב מחקר מקיף על הקונסוליה הצרפתית בירושלים במאה הי"ט, אלא החיבורים שלהלן: R. Neuville, 'Heurs et Malheurs des Cofisuls de France à Jérusalem aux XVII, XVIII, et XIX siecles', *Middle East Society*, I (1947), pt. 2; idem, *Heurs et Malheurs des Consuls de France à Jérusalem aux XVII, XVIII, et XIX siecles*, II, Jerusalem 1948; 'נציגות צרפת בארץ-ישראל', מחברת, סח-סט (1957), גיליון 1-3, עמ' 16-21; סט-עא (1958), גיליון 4-5, עמ' 60-67; עב-עד (1958), גיליון 7-9, עמ' 110-115.
 - 2 לחיזור המדיניות הצרפתית בארץ-ישראל ומטרותיה באותה תקופה, ראה: N. Verney & G. Dambmann, *Puissances dans le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris 1900, pp. 69ff. על האינטרסים הרוסיים בארץ, ראה: D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914*, Oxford 1969.
 - 3 היריבות הצרפתית-הרוסית על המקומות הקדושים, ראה: H.W.V. Temperley, *The Crimea*, London 1936. משד החוץ הבריטי, 78/1383, ג'ימס פין לאָרל מקלרנדון, ירושלים, 1 בינואר 1858.

אולם בניגוד לקונסוליות אחרות, לא היתה הקונסוליה הצרפתית נלהבת לתת חסותה ליהודים, כפי שכתב פיין בשנת 1853:

צד מוזר בהתנהגות הקונסוליות הצרפתיות—כפי שלמדתי להכירן—הוא שתמיד גילו רצון עז להיפטר מנתינים יהודיים. לעתים קרובות מצאתי לכך הוכחות בירושלים, שבה הובע לפני רצון זה תכופות. וצר לי להוסיף כי בחיפה התלוננו היהודים על רדיפות פרי שיתוף-פעולה בין שלטונות צרפת ותורכיה.⁴

ובשנת 1858 ציין: 'נראה ששלטונות צרפת מתכוונים לגרש מספר יהודים רב ככל האפשר מתחום סמכותם—זו המעצמה האירופאית היחידה הנוהגת כך'.⁵ גם חיימסון מתייחס לעניין זה בהקדמה לספרו:

יציאת מן הכלל, כאמור, היתה צרפת, שגילתה חוסר עניין מובהק במצבם של אזרחיה ובני-חסותה היהודיים בארץ-ישראל, שרובם באו מאלג'יריה. זאת—אף-על-פי שגם היא שאפה להשיג השפעה בארץ-ישראל בעזרת היהודים ובאמצעות כ"ח ובתי-הספר שלה.⁶

הקונסול הצרפתי הראשון בירושלים—דה לנטיווי

מעורבותה בעת החדשה של צרפת בענייני היהודים במזרח התיכון לא העידה על הצלחה יתירה. בעלילת דמשק לקחו חלק מצד אחד יהודי העיר, ומצד אחר—שלטונות צרפת והקונסול הצרפתי בדמשק, שהנרצח היה נתון לחסותו. אולם, ללא כל קשר עם תוצאות הפרשה, לא גילו יהודי ירושלים כל רגשות טינה כלפי הקונסול הצרפתי הראשון שהגיע לעיר בשנת 1843, הרון גבריאל מרי ז'אן בְּנוֹאֶה דֶה לְנִטְיוֹוִי דֶה קְרוֹנוֹ.⁷ יש בעובדה זו כדי להפתיע במידת-מה, לפי שחלפו שלוש שנים בלבד מאז פרשת דמשק. מאורעות אביב 1840 בדמשק נודעו בירושלים גם לפני התערבותם של מונטיפיורי וכרמיה, שהביאה את שמע הפרשה לעולם כולו. הדיווחים בדבר המגעים הראשונים בין הקונסול ליהודי ירושלים מעידים על מידה של לבביות שהביעו בני הקהילה היהודית בירושלים. הוא התקבל בברכה על-ידי נציגיהם של הקהילות הירושלמיות הרבות, שעליהן נמנו גם יהודים. 'ראיתי גם את נציגי היהודים השייכים לאומות אירופאיות שונות', כתב דה לנטיווי, 'הם הביעו תודה על הגנתה היעילה של צרפת ליהודי אלג'יריה'.⁸

וזמן קצר לאחר-מכן, החלו יהודים שזה מקרוב עלו מאלג'יר לדרוש את חסותה של צרפת:

מספר היהודים מאלג'יר היושבים או שוהים זמנית באיזור הקונסולארי שלי, בירושלים גופא

4 שם, 78/963, גיימס פיין לאָרל מקלרנדון, ירושלים, 28 בדצמבר 1853.

5 שם, 78/1383, גיימס פיין לאָרל מקלרנדון, ירושלים, 1 בינואר 1858.

6 A. Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem in Relation to the Jews of Palestine, 1838-1914*, I, London 1939, p. liii

7 עיין עליו: נביל (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 29 ואילך.

8 AE, Dir. Pol. (להלן: משרד החוץ), 4, דה לנטיווי לשר החוץ, ירושלים, 25 ביולי 1843.

ובמיוחד ביפו, גדול למדי. הם מבקשים חסות צרפתית. נאלצתי להיזקק לצו מן ה-31 בינואר 1834. באשר ליהודים משלוש הקבוצות הראשונות, נראה לי מובן מאליו שיש לסרב להעניק להם את החסות. ברי כי יש לתת אותה לאלה המשתייכים לשתי הקבוצות האחרונות. אולם בהקשר זה מתעוררים שני קשיים, שאין ביכולתי לפתור בכוחות עצמי מבלי להתייעץ בהוד מעלתך.

1. האם יש לראות ביהודים הנכללים בשתי הקבוצות האחרונות כצרפתים חסרי זכויות פוליטיות הנהנים מזכויות־אזרח בלבד? או שמא—ואין הדבר נראה לי—יש לראות בהם זרים, הבאים תחת חסותו ותחום־שיפוטו של הקונסול הצרפתי בהיעדר קונסול בארץ בה הם נמצאים?

שהרי: אם היהודים האלג'יריים השייכים לקטיגוריות החמישית והשישית נחשבים לצרפתים הנהנים מזכויות־אזרח בלבד, הם לא יצטרכו לשלם אלא חמישה פראנקים תמורת התעודות ושני פראנקים עבור הוויזה. ולהיפך: אם הם נחשבים לזרים, הם ישלמו שמונה פראנקים תמורת התעודות ושלושה פראנקים עבור הוויזה. . . ולהלן הקושי השני:

האם היהודים, בני הקטיגוריה הרביעית המביעים כוונה לחזור לאלג'יריה אף־על־פי שהם ממשיכים לשבת, במשך זמן בלתי־מוגבל, על אדמות השער העליון,⁹ שומרים על זכותם לקבל חסות צרפתית? או שמא יש לקבוע מועד שאם לא יחזרו עד אז לאלג'יר יחשבו כאילו זנחו כוונתם זו ותישלל מהם זכותם לחסות? עלי להסב את תשומת לבו של הוד מעלתך, שאם נתייחס רק להצהרות היהודים עצמם, הרי שכל היהודים שבאו מאלג'יר מתעתדים לחזור לתחום שלטון המלך [Regemie], אף־כי גמלה בהם ההחלטה להישאר בתורכיה לצמיתות. ולבסוף—האם יש להיות נאמנים לעקרונות החוק הצרפתי, לגבי בני אלג'יריה המשתייכים לקטיגוריה החמישית ולהניח שכוונתם לחזור כל עוד לא הביעו כוונה אחרת? או יש לקבוע לגביהם ארכת שהות בתורכיה, שאחריה לא יקבלו חסות צרפתית אם לא יודרו לשוב לאלג'יר?¹⁰

כעבור שישה חודשים מבואו לירושלים, יכול היה דה לנטיווי לדרוש ש'אין עוררין על התקדמות הציביליזציה והשפעתנו באזורים אלה.¹¹ כן מנה הקונסול כמה מטובות ההנאה שקיבלו יהודי אלג'יר על־ידי החסות הצרפתית:

החסות שהקונסול הצרפתי נקרא להפעיל לגבי יהודי אלג'יר היושבים בירושלים או נמצאים בה זמנית, נתנה בידי אפשרות לתקוף בחומרה ובהצלחה כמה ממנהגיהם האכזריים והברבריים של בני העיר.¹²

9 במקור נכתב 'Grand Seigneur' ובהערה: 'סולטן'.

10 משרד החוץ, 25, דה לנטיווי לשר החוץ, ירושלים, 18 בספטמבר 1843. אין עדות נוספת לקשיים מינהליים אלה. אולם מסתבר כי מאז ואילך ניתנה חסות צרפתית לכל היהודים שמוצאם מאזורי שלטון צרפתיים שהיו בעלי דרכון צרפתי—מבלי לשקול אם כוונתם היתה לחזור לארצות מוצאם או להישאר.

11 שם, 44, דה לנטיווי לשר, ירושלים, 28 בינואר 1844.

12 שם.

אחד המנהגים המשפיליים, שבהם ניסה קונסול צרפת להילחם, היה הסכנה בפניה עמד כל יהודי שעבר ליד כנסיית הקבר הקדוש. זאת היתה אחת הדרכים הבולטות ביותר להבעת שנאתם של הנוצרים ליהודים. וכך כתב הקונסול בעניין זה:

צו משטרתי אוסר על היהודים לעבור ברחבה של כנסיית הקבר הקדוש. עד כה הוחקפו היהודים המסכנים שעברו בטעות דרך רחבה זו על-ידי המון של קנאים נוצרים או מוסלמים. חמומי-מוח אלה היכו את קרבנותיהם, פצעו אותם בכלי-נשק ופעמים רבות נפלו קרבן לטבח חסר-רחמים. זוועה זו התנהלה בראשות איברהים פחה, בנוכחות השלטון המוסלמי שעמד בקור-רוח ובדממה נוכח המרצחים. התנקשות איומה זו נעשתה ללא כל עונש.¹³

שלושה שבועות לפני כתיבתו של דין-וחשבון זה, העז בן חסות צרפתי, יהודי בשם מסעוד, לעבור לפני הקבר—

יהודי בן-חסות צרפתי, האדון מסעוד, שזה לא כבר הגיע לירושלים ולא הכיר את האיטורים החלים על בני-דתו, עבר לפני הקבר הקדוש. כאשר הבחינו היוונים שהוא משתייך לדת היהודית, היכו אותו מנוולים אלה במוטות ברזל; הוא בא, מכוסה כולו פציעות וראשו זבדום, להגיש תלונה בקונסוליה. לא היססתי. ביקשתי מיד מן הפחה לעצור את האשמים ולהענישם ללא דיחוי. בקשתי התקבלה, אך הוצאתה בפועל הביאה התרגשות גדולה בעיר. ראשי-מגורים שונים באו להתחנן לפני שאשחרר את האשמים, למען כבוד הדת, כדבריהם. בשנאתם וברגשות של בוז כלפי היהודים, הם טענו ברצינות גמורה—יחד עם התורכים והנוצרים—כי הרג יהודים במקרה זה הוא מנהג עתיק, ולמנהג זה שהונהג בימי קדם יש תוקף של חוק. עמדתי על דעתי וציינתי שחוקיו של אלוהים קדומים אף יותר וכי הוא אסר על אדם להרוג את רעהו. לטיעון זה לא היתה בפיהם תשובה; כשעברה ההתרגשות—הדו בצדקתי וכי תמכתי בעקרונות מוסר אמיתיים. הפחה תמך בי בצורה הראויה לציין. בעצמו הביא להענשת האשמים ולא רצה לשלחם לבית-הדין הדתי כי שם היו יוצאים זכאים, ללא כל ספק. לבסוף—בעקבות בקשותיהם הדוחקות של ראשי המגורים ולאחר שהכירו הכול, לרבות האשמים, בעיקרון לפיו לא יוכל איש לעשות משפט לעצמו—חשבתי שמחובתי לפנות אל הפחה ולבקשו לשחרר את האסירים לאחר שירתיע אותם באזהרה חמורה. קידר פחה אמר להם כי הפעם הוא מסכים לשחררם מתוך ידידותו אלי וכי הם חבים את חרותם לחסדיו של קונסול צרפת בלבד. אולם, הוא הזהיר אותם שבפעם הבאה ינהג בחוסר רחמים. כן אמר להם כדי להפחידם שהוא יקום...¹⁴ וישים עליו עד שימות, כל מי שיעז להציע או להרוג אדם אחר ולעשות משפט לעצמו. לאחר תקרית זו, התייעץ עמי הפחה באשר לאמצעים שיש לנקוט בעתיד. הצעתי לו

13 שם. עיין גם: פארפיט (לעיל, הערה בראש המאמר), עמ' 247 ואילך.

14 שתי המלים הבאות אינן ניתנות לקריאה.

(א) להמשיך ולקיים את צו המשטרה האוסר על היהודים לעבור ברחבה של כנסיית הקבר הקדוש, כדי למנוע עימות הרה-אסון, ובאותה עת להודיע לתורכים ולנוצרים—באמצעות המנזרים והמסגדים—שאם מישהו ירשה לעצמו בעתיד לעשות חוק לעצמו, גם ביחס ליהודים, הוא יקבל, מכאן ואילך, עונש מרתיע. וכן—אם יהודי יעבור על צו האיסור של המשטרה, יש לעצרו אך אין לפגוע בו בשום צורה. יש להובילו אל הפחה אם הוא נתין תורכי ואל הקונסול של אומתו—אם הוא אירופאי—משום שרק בידי אלה הסמכות להעניש על העבירה.

2. כן הצעתי לו להודיע ליהודים, באמצעות רבם, כי צו המשטרה הנוון עומד בתוקפו וכי עליהם להקפיד כי יפעלו על פיו; עליהם להיות מוכנים לכך שכל עבירה על הצו תיענש על-ידי הפחה—אם מדובר ביהודים נתיני תורכיה, ועל-ידי הקונסולים השונים—אם מדובר ביהודים אירופאים... לקחתי בחשבון את ההגבלות שנכפו עלינו על-ידי קנאותם הדתית של תושבי ירושלים במה שנוגע ליהודים. על-ידי הענשתם המידית של האשמים, על-ידי אזהרתי להטיל עונשים כבדים יותר בעתיד על מי שיפצע יהודי או יהרגו ויעבור על צו המשטרה ועל-ידי הכתבת הליכים שעל-פיהם יש לנהוג במקרה כזה—כוננתי ביציבות את הכלל הבסיסי של סדר ציבורי: אין איש עושה דין לעצמו. לפרשה היו הדים רבים; אך התוצאה היתה נצחון הערכים האנושיים והבטחת חסות איתנה ורצינית ליהודים בני האומות השונות, בייחוד אלה שבאו מאלג'יריה.¹⁵

מן הדיווח עולה אפוא כי לא זו בלבד שלנטיווי היה מוכן להעמיד את זכויות בני-החסות היהודיים שלו מעל לרגישות השלטונות הנוצריים המקומיים, אלא דאג גם לזכויות היהודים בכלל. על-ידי הבטחת מעצרים של האשמים, השיג מידה של צדק שלא נדע בירושלים—לגבי יהודים, לפחות—לפני פתיחת הקונסוליות בעיר. אף-על-פי כן לא מנעה אזהרתו של הפחה הישנותם של מקרים כאלה. כך קרה בחג הפסחא של שנת 1848, כאשר הבחינו ביהודי בקפלה הלאטינית של כנסיית הקבר הקדוש.¹⁶

על היחסים המצוינים ששררו בין דה לנטיווי ובני חסותו היהודיים, מעידים דברי השבח שנקט באחד מדיווחיו בתיאור היהודים האלג'יראים המקומיים:

כיוון שבעיה זו [התקרית של כנסיית הקבר] גרמה לי לדבר עם יהודי אלג'יריה, אני שמח לומר להוד מעלתך כי מגעם עם תרבותנו באלג'יר הביא לתוצאות טובות ביותר. הם מוסריים ונאורים בדרך-כלל יותר משאר תושבי הארץ. אחד מהם אף נתן דוגמה מובהקת למתינות. שני חיילים מחיל-המצב התעללו בצורה חמורה ביותר ביהודי אלג'יראי זה, יצחק ג'נו. התלוננתי בפני הפחה ושני החיילים נידונו למלקות ולמאסר. היהודי עשה ככל יכולתו למנוע

15 משרד החוץ, 44, דה-לנטיווי לשר, ירושלים, 28 בינואר 1844.

16 משרד החוץ הבריטי, 78/755, פין לפלמרסטון, ירושלים, 27 באפריל 1848.

את עונש ההלקאה. בזכות בקשותיו החוזרות ונשנות לא הולקו החיילים, אלא נאסרו. את ההקלה בעונשם חבו לחסדיו של יהודי, אותו היכו ללא רחמים.¹⁷

נוסף על היחסים הטובים שהתקיימו בין יהודי אלג'יריה והקונסוליה הצרפתית, יכול היה הקונסול לציין גם את הלבביות שאפיינה את יחסי הקונסוליה והקהילה היהודית בכללה:

החסות היעילה שניתנה ליהודי אלג'יר והשירותים הטובים שהיה לאל ידי לספק לבני דתם האחרים, קירבה אלינו את היהודים בני האומות השונות שישבו בירושלים, שמנו כדי שמונת-אלפים בקירוב. בראש-השנה בא הרב הגדול—המנהיג העליון של הדת, שאינו עוזב אף פעם את מקומו—בלוויית רבניהם של יהודי אלג'יר, כדי להביע הכרת תודה עמוקה ומסירותו המוחלטת למלך צרפת. בני-לווייתו הרבים, שמילאו את הקונסוליה עד אפס מקום, עזבו אותו כשהם ממלאים את החלל בקריאות: 'יחי המלך, תחי צרפת', שנאמרו בפני האלג'יראים בצרפתית רהוטה ובפי שאר בני דתם נישאו בערכית או באיטלקית.¹⁸

חדשים מספר לאחר-מכן, שוב התערב דה לנטיווי לטובת היהודים, בעקבות מקרה נוסף של התנהגות אכזרית כלפי יהודים בני-חסותו. שלושה יהודים הותקפו על-ידי שני חיילים מחיל-המצב בירושלים. הקונסול פעל לתיקון העוול: 'ביקשתי מן הפחה להעניש—ללא דיחוי—את האשמים. שני החיילים הולקו חמש מאות מלקות ונאסרו לשמונה ימים'.¹⁹ פעולתו המהירה שוב הביאה להפצת אזהרה כללית יותר בעיר, ובה נאמר כי קונסול צרפת והשלטונות העות'מאניים לא יסבלו התקפה כלשהי על בני הקהילה היהודית. אזהרה זו נאמרה בפני קציני חיל-המצב.²⁰ באותו זמן לערך, אירע מקרה דומה גם ביפו: 'יהודי נתין צרפת הוכה אף הוא על-ידי חייל; על-פי דרישתי החד-משמעית, הולקה האשם בפומבי והפיקוד ננוף בחומרה על שהיסס לפני שנעתר לבקשתי לתקן את המעוות'.²¹

בחדשים הבאים התדרדר המצב הפוליטי בארץ-ישראל במידה רבה. דה לנטיווי ציין כי 'המצב הפוליטי בארץ-ישראל נעשה מדאיג מאד: תסיסה חזקה ביותר שוררת באיזור כולו. התקוממות עלולה לפרוץ בכל רגע'.²² ביוני 1844 התמרד חיל-המצב ביפו, משום שהחיילים לא קבלו שכרם; ביולי הלך בעקבותיו חיל-המצב בירושלים, שהתבצר במגדל-דרוד עד שנענו דרישותיו.²³ בעיצומו של חוסר השקט, דאג הקונסול להבטיח כי חגה הלאומי של צרפת—חג המלך—יוחג על-פי כללי הטקס. הוא ציין ש'התפילות הציבוריות נערכו גם בכל בחי-הכנסת'.²⁴ יש בעובדה זו כדי להעיד על

17 משרד החוץ, 44, דה לנטיווי לשר, ירושלים, 28 בינואר 1844.

18 שם.

19 שם, 53 (91), דה-לנטיווי לשר, ירושלים, 18 באפריל 1844.

20 שם.

21 שם.

22 שם, 56 (926), דה לנטיווי לשר, ירושלים, 22 באפריל 1844.

23 שם, 67 (103), דה לנטיווי לשר, יפו, 27 ביוני 1844; 73 (181), דה לנטיווי לשר, ירושלים, 19 ביולי 1844.

24 שם, 57 (116), דה לנטיווי לשר, ירושלים, 3 במאי 1844.

מעמדו של קונסול צרפת בקרב הקהילה היהודית. במכתב ששלח דה לנטיווי לברון דה רוטשילד באוקטובר 1844 העיד כי ענייני הקהילה היהודית בכללם, קרובים היו ללבו:

ובכן, מעמדנו נתבסס. אבוא לפאריס ואביא לפניך באושר את איחולי בני דתך בארץ־ישראל ואת הכרת התודה שלהם. אני ממשיך לדאוג לאינטרסים של הקהילה היהודית בחרדה רבה. חרדה זו—הנוגעת לחלק מעניין כל־כך באוכלוסיית ירושלים, מביאה אותי לחשוף לפניך, אדוני הברון, סיבה מתמדת למורת־רוח בקרב בני דתך. בעשותי זאת—אני חוזר על תלונותיהם המבוססות והלגיטימיות של הרב הגדול ושל מועצת הרבנים. מר מונטיפיורי מלונדון שלח לירושלים, מתוך רגש אצילי של גמילות־חסדים, רופא פרוסי, ד"ר פרנקל, לטפל בבני דתו ולחלק להם חינוך תרופות הנשלחות אליו. ובכן, אדוני הברון (1) הוא דורש מן החולים תשלום על התרופות, הן־תועפות, וכך הוא גורף לכיסו רווחים עצומים.

(2) אין הוא עורך ביקורים בבתיהם ואינו מטפל אלא בצעירים וביפים; את הזקנים והמכוערים הוא משלח ללא רחמים. מעשים אלה [מעוררים] את דאגת הרב הגדול ושאר רבני ירושלים...²⁵

לא עבר זמן רב עד שקונסול צרפתי נעשה מודע להשפעתה הגוברת של הקונסוליה האנגלית ולמספרם ההולך וגדל של בני־חסות אנגליים. חששם של צרפתים רבים מפני שאיפותיה של אנגליה במזרח התיכון בא לידי ביטוי בכתביו של מ' פוז'וֹלָה—היסטוריון צרפתי בן־התקופה:

אנגליה, העיט האיום של העולם הפוליטי, השתלטה על לבנון, על חופי הנילוס, על ים סוף ועל האוקיאנוס ההודי; משמעות התרבות היא לגביה ניצול העולם לתועלתה.²⁶

הזמן היה בשל, לדעת דה לנטיווי, להרחבת תחום השפעתה של צרפת ולהגברת פעילותה התרבותית:

הגיע סוף־סוף הזמן להביא אוכלוסיה זו לכך שתחוש בפעולתה המיטיבה והמוסרית של הנצרות; הגיעה העת לפעול כדי לעשותה נאורה ומוסרית ולחנכה. האנגליקאנים משגשים ועושים מאמצים מרובים—שלא נתנו פירות עד כה—ליצירת אומה אנגליית²⁷ על־ידי המרת דתם של התושבים. האנגליקאנים שואפים למשוך אליהם את יהודי ירושלים, כפי שעשו כבר לדרוזים בלבנון, כדי לנתק אוכלוסיה זו מהשפעתה של החסות הצרפתית. להשגת מטרתם הם עושים נסיונות שלא נשמעו כמותם. ויש להודות שבתי־הספר שלהם משגשים. יש להם מספר קטן של מאמינים, אך אנו חייבים להודות שהיהודים המומרים, שהיו לנוצרים אנגליקאנים, משכילים הרבה יותר מן הגדולים שבקתולים שבינינו. הם כבר דוברים גרמנית, איטלקית ואנגלית. לבושם אירופאי והם מכירים את עקרונותיו הבסיסיים של המוסר הנוצרי.

25 משד החוץ הבריטי (מצורף), דה לנטיווי לברון דה רוטשילד, יפו, 6 באוקטובר 1844.

26 M. Poujoulat, *Histoire de Jérusalem*, II, Paris 1848, p. 486

27 היינו: לאום אנגליקאני.

אפשר למצוא בהם את כל ניצני התרבות: יש בהם, לסיכום, עליונות בלתי-מעורערת על כל הנוצרים האחרים שבמקום.²⁸

בהמשך העלה דה לנטיווי את תלונתו על כך שלאנגליקנים יש רופא, אדריכל וכימאי, העובדים למענם, ולרשותם גם בית-חולים מצויד היטב; ליהודים עצמם יש בית-חולים ורופא הממומן על-ידי משה מונטיפיורי. הוא מסכם, אפוא:

דחוף בעיני, אדוני השר, להקים בירושלים שני מוסדות קתוליים, שיהיו גם צרפתיים מובהקים—כדי לאזן את השפעותיהם המנוגדות של האנגליקנים והרוסיס-יוונים.²⁹

אדמונד דה בארר ויהודי ירושלים בדצמבר 1844 עזב דה לנטיווי את ארץ-ישראל, וחזר למשך שנה לצרפת (1.12.1844—15.12.1845). את מקומו מילא סגן-הקונסול, הוויקונט אדמונד דה קאָר, 'איש צעיר בו חברו יחד מעלות שאין עליהן עוררין ומתינות רבה'—כדברי דה לנטיווי.³⁰ האשגר הראשון של דה בארר למשרד החוץ הצרפתי, מעיד על תפקיד נוסף שנטלו לעצמם הקונסולים הצרפתים: לפעול לטובת היהודים בעניינים רשמיים:

יהודי אלג'יר היושבים בירושלים רבים למדי, כמאתיים לערך. מגעיהם של יהודים אלה עם נתיניו של השער העליון תכופים למדי, הן בנושאים אזרחיים והן בענייני מסחר. הדרך הבלתי-חוקית בה נעשו עסקות אלה הולידה בעיות חמורות, במיוחד לאחרונה. היו אלה חוזים שנחתמו בעל-פה או בחתימתו של אדם פרטי, וקל היה מאד לזייפה. כדי לפסוק בעניינים אלה, צריך היה בדרך-כלל לגבות עדויות מאנשים שונים. אם היו אלה מוסלמים—העידו כולם נגד יהודי אלג'יר; אם היו יהודים—העידו כולם נגד מוסלמים. אי-אפשר היה, אפוא, לפסוק בעניינים אלה. אם הובא המקרה בפני המקמה היה הקאדי מרשיע את האלג'יריים שלנו, משום שלא היו ברשותו הוכחות חותכות ומשום שרומה על-ידי המוסלמים. כדי לשים קץ למצב עניינים מצער זה, הגעתי להחלטה הבאה:

יהודים נתיני-צרפת שירצו לערוך עסקה מהיום והלאה עם נתינים תורכיים, יצטרכו להביא בפני משרד המשפטים של הקונסוליה הצרפתית את התעודות המעידות על קיום החוזה. לאחר-מכן תירשמה תעודות אלה ביומני משרד המשפטים שלנו וביומני המקמה, אחרי שהקאדי יתודע לתוכנם.

חושבני, שבאמצעות תקנה זו היגעתי ליישוב שני העקרונות שמתפקידי לשקוד עליהם: הגנה על זכויותיהם הלגטימיות של נתיני המלך וכיבוד אלה של השער העליון. דומני כי הצלחתי גם להבטיח את חשלומו החובות שנקבעו בחוזים שבין יהודי אלג'יר ונתיני השער העליון, תוך

28 משרד החוץ, 75 (188), דה לנטיווי לשר, ירושלים, 28 ביולי 1844.

29 שם.

30 נביל (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 43.

הימנעות מחד גיסא מן הצורך לפנות לעדים; ומאידך גיסא מתן אפשרות לנתיני-צרפת להתקיף בפני המקמה את הנתינים התורכיים שלא מלאו את חובותיהם ולנתינים עות'מאניים לפנות לבית-המשפט הקונסולארי כדי לתבוע אלג'ירי שלא מילא חובותיו בהתאם לחוזה. יהודי אלג'יר באו לקונסוליה בשל רצוני להביא לידיעתם את ההחלטה והביעו בפני את רגשי תודתם.³¹

תקנות כאלה תרמו רבות להגנת היהודים הנתונים לחסות צרפת, בהשוואה לחוסר האונים המשפטי של היהודים הנתינים התורכיים. התקפות על יהודים בני-חסות של הקונסוליה המשיכו להתרחש בקביעות מסוימת. בחדש מאי 1845 נרצחה אשתו של יהודי אלג'יראי בשם אַנְג'ל, ממותרגמניו של הקונסול, כאשר באה עם בעלה מיפו לירושלים. בדרכם, הותקפו על-ידי חיילים תורכים אשר ירו בגבה של האשה. הקונסול הביא את העניין בפני הפחה, שהתחייב למצוא את העבריינים.³² נוסף על תפקידו במתן חסות, היה הקונסול אחראי להבאה לדין בעוון עברות על החוק העות'מאני. כך אירע בשנת 1845, כאשר יהודי מאלג'יר שישב ביפו ניסה לאנוס אשה מוסלמית. וכך דיווח הקונסול לשר:

מעשה זה עורר בעקבותיו תסיסה חריפה בעיר: מר פִּילִיפֶר [סגן-הקונסול הצרפתי ביפו] שלח אלי את הנאשם עם משמר. נתתיו מיד במעצר. אשלח אותו לאלג'יריה בהודמנות הקרובה ביותר. רצו להרוג מסכן זה; אם לא הייתי נוקט אמצעים נמרצים ואם לא היה נעצר ביפו במאמציו של סגן-הקונסול שלנו, היה איש זה נרצח בידי המוסלמים. התסיסה נרגעה היום. הבנתי שבנסיבות החמורות בהן אנו נתונים עלי לפעול בתקיפות, מבלי לתרוג מן הצדק. הנני תקווה כי התנהגותי תתקבל על דעת הוד מעלתך. מכל מקום, אי אפשר להכין עתה את משפטו של אדם זה. יהיה בכך כדי לעורר זעמם של התושבים נגד היהודים הנוצרים. חושבני שעלי להסתפק בשליחתו לאלג'יריה.³³

מן הדין לציין כי כאשר התעורר זעמו של ההמון המוסלמי נגד היהודים—כפי שאירע במקרה זה—היו גם הקונסולים חסרי-אונים. אף-על-פי שלא הוכחה במקרה זה אשמתו של היהודי, לא היתה לדה בארר כל אפשרות אלא להגלותו. זאת—לא רק כדי להציל את חייו של זה, אלא בעיקר כדי לפייס את דעת-הקהל המוסלמי ולמנוע על-ידי כך את הפניית זעם המוסלמים אל קהילותיהם של היהודים והנוצרים.

בתחום הכלכלי נקרא הקונסול, כאמור, לאשר חוזים ולפעול במידה רבה כיועצה החוקי של הקהילה וכפרקליטה. באשר ליהודים שאינם נתינים תורכיים, היה להם הקונסול הסמכות החילונית העליונה, ותחום השפעתו הופעל לעתים קרובות על התחום הכלכלי—ממש כשם שהשפיע על התחום החוקי

31 משרד החוץ, 1 (310), דה בארר לשר, ירושלים, 20 בדצמבר 1844.

32 שם, 9 (87), דה בארר לשר, ירושלים, 10 במאי 1845.

33 שם.

ועל התחום הפוליטי. הקונסול הצרפתי נקרא, למשל, להגן על האינטרסים המסחריים של בני-חסותו נגד השלטונות העות'מאניים. ב-1838 נחתם הסכם מסחרי בין אנגליה והאימפריה, שאושרר בעקבות זאת על-ידי מעצמות אירופאיות אחרות. אחד מתנאי ההסכם היה ביטולם של המונופולים השונים אשר נקבעו לפני 1838 והמרתם בשיטת מכס יעילה ואחידה.³⁴ עבר זמן עד שנכנסו לתוקפם כל תנאי ההסכם,³⁵ ובתקופת הביניים פרצו מחלוקות על הנושא. בשנת 1845, למשל, אירעו מספר מקרים של החרמת מלאי המלח שבידי סוחרים יהודים יוצאי אלג'יריה, שהיו בני-חסות צרפתית. הפקידים העות'מאניים טענו שהמלח הוא מענפי המונופול של הממשלה.³⁶ לאחר חודש³⁷ שוב דיווח דה בארר על מקרה דומה. לבסוף ענה הפחה של ירושלים כי המונופול על המלח לא הוסר, וכי חוקי המכס והבלו המגבילים את הפצתו עומדים עדיין בתוקפם.³⁸

אֶלֹא־יִזְוֶרְל והקמת 'כולל' נפרד ליהודי צפון-אפריקה אחד האירועים החשובים ביותר ברשומות קהילת יהודי צפון-אפריקה בארץ ישראל הוא פרישתם מ'כולל' הספרדים. עוד בינואר 1844 דיווח על כך המיסיונר הבריטי פ"ס אָנְלֶד:

בשמיני בחודש באה לפני נציגות מטעם יהודים אפריקנים. חבריה ציינו שיש כחמש-מאות מבני דתם מחוץ-אפריקה [צפון-אפריקה]. שהשתייכו עד כה לקהילה הספרדית; עתה רוצים הם להקים קהילה לעצמם. הם קופחו מאד בחלוקת הכסף על-יד הספרדים, עובדה שהעלתה לראשונה את המחשבה על פירוד.³⁹

רצונם של בני הקהילה של יוצאי צפון-אפריקה לזכות בעצמאות, קיבל תמיכתם של בני הקהילה הבריטית בירושלים ושל הקונסוליה הבריטית, אך לא קיבל תמיכה מצד הקונסוליה הצרפתית. אֶלֹא־יִזְוֶרְל, שהחליף את דה בארר בסוף שנת 1845,⁴⁰ כתב בדין-וחשבון שלו:

בקרב בני-החסות הצרפתים בירושלים יש יהודים אלג'יראים רעשנים מאד. תכונותיהם האישיות ומעמדם החברתי אינם מעניקים להם חשיבות של ממש, אך מעמדם מתחזק בעקבות התמיכה הבלתי-רשמית שהם מקבלים מרופא המיסיון האנגלי בירושלים, ד"ר מקגואן. נאלצתי, לצערי, להאשימו על התערבותו: הוא העמיד עצמו כמתווך נדיב בינם לבניי. חייב הייתי להסביר לו שעל בני-החסות הצרפתיים לפנות ישירות אל הקונסול שלהם; בשום מקרה אסור לחרוג לפי בקשתם מגבולות החוק.

J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, I, Princetown 1956, pp. 110-111 34

M. Ma'oz, *Ottoman Reforms in Syria and Palestine, 1840-1861*, Oxford 1968, p. 176 עיין: 35

משרד החוץ, 12, ירושלים, דה בארר לשר, 15 באוגוסט 1845. 36

שם, 14 (187), ירושלים, דה בארר לשר, 18 בספטמבר 1845. 37

שם. 38

F.C. Ewald, *Journal of Missionary Labours in the City of Jerusalem during the Years 1842-1844*, 39

London 1845, p. 238

ג'חף מארי פרנסואה אלו־יִזְוֶרְל הגיע לירושלים ב-11 בדצמבר 1845. ראה: נביל (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 44. 40

סביר להניח כי העניין שמגלה הרופא ביהודים אלה נתמך מאחורי הקלעים על-ידי הקונסול שלו ועל-ידי הכומר של המיסיון, כדי שימירו דתם. נראה כי יש יסוד מסוים להשערה זו וכי שותף לה גם החכם באשי, המסרב להודות ביהדותם של אלה הקשורים לשירותו של בית-החולים שהוקם בירושלים על-ידי המיסיון האנגלי. תהיה תוצאתם של נסיונות אלה באשר תהיה, רכישת המומרים האלה ערכה מועט בלבד ותוכל להתבצע רק בתמורה כספית. תמורה זו היא המעוררת בלב יהודים אלה יומרות, שדי בגיחוך שבהן כדי לחשוף את היותן מופרכות, אף-על-פי שהם מציגים אותן כזכויות הנתונות כבר בידיהם: בתמיכת הקונסוליה הם מעיזים להביע את כוונתם לגרום קרע בדתם, להקים בית-כנסת לעצמם, לבחור חכם באשי, ליצור חברה מיוחדת שתנהל את רכושם של בני כיתתם שהלכו לעולמם. היה עלי להצהיר בפניהם כי כל יהודי שנהנה מיתרונותיו של בן-חסות צרפתי, נתון לחוקי צרפת.⁴¹

תמיכת המיסיון האנגלי בשאיפותיהם של יוצאי אלג'יר קיבלה עידוד על-ידי תמיכתה המלאה של הקונסוליה האנגלית, שתרמה להקמתו של 'כולל' נפרד.⁴² אלואיז'ורל רחש אהדה מעטה ביותר לשאיפות בני-חסותו יוצאי אלג'יר, ושבוע לאחר כתיבת הדין-וחשבון כלא כמה ממנהיגיהם בבית-סוהר.⁴³ בעקבות בקשתם הרשמית של מנהיגי הקהילה המוגרבית לתמוך ברצונם להיפרד מן הקהילה הספרדית, כתב אלואיז'ורל:

יהודים בני אפריקה, שהציגו עצמם כיוצאי אלג'יר, רצו להביא קרע לדתם ולנהל—אף-על-פי שהיו חסרי כול—את קניינם של בעלי הרכוש; זאת—בעזרת החסות הצרפתית. הקונסול חרש את אזרחותם האמיתית ומוציאם מתחום החסות, אשר נדרשה שלא כדין לפני כניסתו לתפקיד.⁴⁴

לאמיתו של דבר, על-ידי מעשה זה גירש אלואיז'ורל יהודים מסוימים בעלי זכות מלאה לחסות צרפתית, אף-על-פי שפקע תוקף האשרה שלהם. לפיכך, פנו אלה לבקשת הקונסוליה האנגלית. ופינ דיווח על כך:

אני מתכבד להעביר להוד מעלתך תרגום עצומה, הכתובה עברית, שהופנתה אלי על-ידי היהודים המוגרבים או הצפון-אפריקנים היושבים בירושלים. הם מהווים גוף נכבד, ההולך וגדל במספר ובנכסים, וכל מנהיגיו נתונים לחסות בריטית, לאחר דחייתם על-ידי שלטונות צרפת. הם מצטרפים לעתים לתפילה בציבור של הספרדים, אך בדרך-כלל הם עורכים את תפילותיהם בחדר פרטי, בו נאסר עליהם לשים ספר תורה, משום שיהיה בכך כדי להפוך את המקום לבית-כנסת ציבורי . . .

41 משד החוץ, 6, אלואיז'ורל לשר, יפו, 7 במרס 1846.

42 משד החוץ הבריטי, ג'ימס פיין לסר סטרפורד בנינג, ירושלים, 6 באפריל 1850; ראה גם: בן-ציון גת, הישוב היהודי בארץ-ישראל בשנות הת"ר-התרמ"א, ירושלים תשכ"ג, עמ' 24-25.

43 משד החוץ, 7, אלואיז'ורל לשר, ירושלים, 16 במרס 1846.

44 משד החוץ, 48 (2), אלואיז'ורל לשר, 22 באפריל 1848.

ניתן להשיג מקומות מתאימים למטרה זו; אך הבקשה היא שתינתן לקהילה רשות לקיים בית־כנסת משל עצמה, שלא יהיה נתון לסמכות הרבנים הספרדים של ירושלים. כך תהיה זו קהילה צפון־אפריקנית נפרדת מקהילת הספרדים—ממש כמו קהילת היהודים האשכנזים מאירופה, שזמן ישיבתם בירושלים אינו עולה על חצי מאה.⁴⁵

בסופו של דבר הצליחו להקים 'כולל' נפרד, גם ללא התערבות צרפתית לטובת העניין.

בוטָה ויהודי ירושלים

מחליפו של אלואיז־ז'ורל, פול אמיל בוטָה,⁴⁶ העיר בשנת 1849 מספר הערות בנושא החסות הצרפתית, לפי שהיה מודע לעניין שמגלה הקונסוליה האנגלית בבני־חסותו:

באים לירושלים יהודים אלג'יראים רבים, שבתחור שלכם מה־31 בינואר 1834 נוסחו חוקי פעולה הנוגעים אליהם; בהתאם להוראותיכם, הסרנו מעליהם קודמי ואני את החסות הצרפתית וסירבנו להעניקה ליהודים רבים שלא היה לאל ידם להוכיח את אזרחותם בצורה חד־משמעית. אני רואה לעצמי חובה להביא לידיעתך את העובדה שמר פין, הקונסול הבריטי בירושלים, הצהיר בפני פעמים רבות שקיבל פקודה מן הממשלה הבריטית, לקבל לחסותו את כל היהודים האלג'יראים להם לא העניקה הקונסוליה הצרפתית את חסותה, מסיבה זו או אחרת. ואמנם, אלו הם פני הדברים; אך לפני שהוא מקבל לחסותו אדם כלשהו, פונה הקונסול האנגלי ושואל אם אין לקונסוליה הצרפתית התנגדות כלשהי. אני מדווח על עובדה מוזרה זו לפי שיש בה—במידה מסוימת—הכרה אילמת בשלטוננו באלג'יריה. אם האלג'יראים אינם

45 משרד החוץ הבריטי 195/293 (מס' 3), גיימס פין לסר סטרטפורד בניג, ירושלים, 6 באפריל 1850. העצומה שצורפה לאשגרו של פין תורגמה לאנגלית, זה לשונה:

We the undersigned Trustees and Managers of the Moghrabi Congregation dwelling in Jerusalem, beg to inform you that formerly there were not so many Moghrabis here, and they could not afford to build a synagogue—That there are now in Jerusalem many of the said Jews, and they can afford to have a synagogue for themselves—but finding it impossible for us to join in prayers with the Sephardim Jews whose origin is from Turkey, and consequently have quite different customs and ceremonies, yea even their dialect of Hebrew being different from ours: We being fully persuaded that the English people are very generous, and even ready to do acts of charity, feel it our privilege at the same time with great humility, to present to you this our humble petition, if possible to get for us a Firman from Constantinople, permitting us to have a synagogue for ourselves—For you know that no one can or dare to pray to God without understanding, and we not being able to understand them, or pray with them, therefore hope that you will do what you can, seeing it is more for the service of God than for any thing else—And may the Lord help you in all your undertakings. Amen.

על העצומה חתומים שישים ושישה ראשי־משפחות.

46 פול אמיל בוטָה הגיע לירושלים באוקטובר 1848, לאחר ששירת כקונסול באלכסנדריה ובמצול. הוא היה ארכיאולוג ידוע. ראה: נביל (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 56. ראה גם: אלמאליח, מחברת (לעיל, הערה 1), נט–סא, עמ' 65–67; סב, עמ' 110 ועוד.

אמנם צרפתיים, אין הם יכולים להיות אלא נתינים עות'מאניים, ובתור שכאלה אינם זכאים לחסות אנגלית יותר מאשר אזרחים תורכיים אחרים.

ברצוני להעיר הערה נוספת: נהוג במזרח שנתני מעצמות עצמאיות של השער העות'מאני שאין להן ייצוג במקומות יישוב מסוימים, מבקשים את חסות הקונסוליה של מעצמה ידידה המקיימת יחסי ידידות עם זו שאליה הם משתייכים. מוטל עלינו על-ידי החוק, להעניק במקרים אלה חסות צרפתית, אותה מכבד ה'שער' ללא קושי. ואמנם, פעמים רבות באו יהודים מרוקנים לבקש ממני לקבלם כבני-חסות צרפתית: כיצד אנהג? מרוקן אינה נתונה לשלטון השער; המרוקנים אינם נתינים עות'מאנים, ובהיות ממשלתם ידית ממשלתנו—הם זכאים לדרוש חסות צרפתית: האם עלי להעניק חסות זו? . . .

כדי למנוע מקרים של ניצול לרעה, חיוני שהנתינים המרוקנים—יהודים כבני דתות אחרות—ישאו עמם תעודה של ממשלתם או דרכון שאושרו על-ידי סוכנים צרפתיים באימפריה זו, כדי שנושא אזרחותם יהיה ברור מעל לכל ספק. אם לא ננקוט אמצעי זהירות זה—ינסו יהודים רבים מירושלים להתחזות לנתינים מרוקנים ועלינו להשתדל להימנע ככל יכולתנו מלספק ל'שער' סיבה לחשוד שכוונתנו להוציא מתחום שיפוטו את אלה שזכותו לראות כנתיניו.⁴⁷

הוחלט להמשיך בנוהג הקיים ולבטל חסות צרפתית מיד עם פקיעת תוקף דרכונו של בן-החסות. בן הוחלט להעניק חסות לנתינים מרוקנים החפצים בה. הקלה זו הוענקה גם לאזרחי סרדיניה, לאחר סילוקו של קונסול סרדיניה מירושלים בשנת 1849.⁴⁸

בשנת 1849 עורר אחד מחוקי המינהל של ה'חלוקה' קשיים ליהודים שבחסות צרפתית. החוק קבע כי כל יהודי חייב לשלם עם הצטרפותו לקהילה מס השווה להכנסתו השנתית. מאז ואילך יקבל תמיכתה של הקהילה עד ליום מותו—כאשר תקבל הקהילה זכות לרכושו בירושלים. נוהג זה עמד בניגוד לחוק הירושה הצרפתי—עובדה שהביאה להתפתחות מצב משפטי מעניין. וכך דיווח בוֹשָׁה:

הנני מתכבד להעביר אליך בקשה שהופנתה אלי על-ידי החכם באשי של היהודים בירושלים . . .

ידוע לך כי יהודים רבים באים הנה מסיבות דתיות—כדי למות ולהיקבר כאן. מזה מאות רבות נהוג שספסם ורכושם של אלה שנפטרו ללא יורשים בירושלים שייכים לאוצר הקהילה היהודית.

רכוש זה משמש למתן סעד לעניי העם שמספרם רב; באשר לנכסים שהנפטרים עוזבים בארצות אחרות—הם עוברים אל יורשיהם הטבעיים.

אולם, באים הנה יהודים אלג'יראים רבים שבהיותם בני-חסות צרפתית הם חייבים להיות נתונים לחוק הצרפתי שאינו מתיר שימוש כזה בחלק מן הירושה—ללא הסכמת היוורשים. עובדה זו יצרה כבר בעיות שעלולות להתחדש בכל עת. הקונסול הצרפתי אינו יכול לנהוג אלא

47 משרד החוץ, 3, בוטה לשר, ירושלים, 1 בינואר 1849.

48 שם, 7, בוטה לשר, ירושלים, 13 בספטמבר 1849.

הקונסוליה הצרפתית והיישוב היהודי בארץ-ישראל במאה הי"ט

לפי החוק; אך קשה ביותר בארץ כזאת—ולעתים אף מביך מאד—לפגוע במנהגים עתיקים, מה גם שאלו מנהגים הראויים לשבח כשלעצמם. כך, למשל, במקרה הנדון, בו הם נחוצים אמנם בשל המצוקה החריפה בה נתונים אלה שנהנו מהם עד כה . . .

לאחר הצגת הבעיה, המשיך בוטה והעלה מספר המלצות, שהתקבלו אמנם על-ידי השר:

1. יש באפשרותנו להעמיד תנאי כי הנוטה למות יציין בצוואתו שהוא מוריש את נכסיו-דנידי שלו בירושלים לאוצר הקהילה. אני מציין 'נכסיו-דנידי', משום שלנכסיו-דלא-ניידי יש בדרך-כלל ערך רב יותר ועדיף שלא יועברו לרשות הקהילה בלי הסכמתם של היורשים הנעדרים.

2. הקונסוליה תוכל להעביר את הנכסים דלא-ניידי לאוצר הקהילה היהודית, לזמן מוגבל, לאחר שעמדה על ערכם על-ידי דין-וחשבון בכתב או על-ידי מכירתם. העברה זו תהיה על תנאי והאוצר יתחייב להחזיר את הערך המוצהר אם היורשים הנעדרים ידרשו חלק זה של הירושה. סבורני כי דרישות כאלה יהיו נדירות ביותר. כך לא נזיק לעניינם של העניים כאן ובה-בעת נשמור על זכויותיהם המקודשים לא פחות של היורשים.⁴⁹

פיתרון של פשרה זה היה למעשה לטובת ענייניה של הקהילה, כיוון שמעטים מאד מבניה היו בעלי רכוש דלא-ניידי בירושלים.

הקונסול הצרפתי וההשפעה הבריטית

הקונסולים הצרפתים לא הצליחו להבין לאשורו את העניין הרב שגילו הקונסוליה הבריטית והמיסיון הבריטי ביהודי ארץ-ישראל. וכך כתב בשנת 1847 אלואי-ז'ורל:

אנגליה מייחסת כנראה חשיבות גדולה ביותר להעברת מספר יהודים לדת הפרוטסטנטית. זאת—משום שמספרם הזעום וערכם האפסי של הישגי המיסיון האנגלי אינם מצדיקים כלל את ההוצאות העצומות הכרוכות בפעולותיה להמרת הדת בארץ-ישראל.⁵⁰

יחד עם זאת, זכה המאמץ שהושקע ביוזמה האנגלית לא רק לכבוד מצד הצרפתים אלא גם להערצה. התפשטותה המתמדת של ההשפעה האנגלית באיזור היתה לצרפתים דוגמה להצלחה. ב-1853 דיווח בוטה על כך בדברים אלה:

ברור כי לא היה אף פרוטסטנטי אחד בירושלים כאשר שלחו לשם האנגלים בישוף, והקימו כנסיה. לא היו גם פרוטסטנטים בבירות, ביפו, בנצרת, בבית-לחם וכיוצא בהם. אף-על-פי-כן, התיישבו המיסיונרים בכל המקומות האלה והשתקעו בהם ללא קושי וללא

49 שם, ההנהלה המסחרית, 3, בוטה לשר, ירושלים, 11 בינואר 1849.

50 שם, 34, אלואי-ז'ורל לשר, ירושלים, 1 ביולי 1847.

התנגדות מטעם ה'שער'. מדוע לא נהנו הקתולים מזכות זו? מדוע לא יהיו הצרפתים מכובדים כמו האנגלים וחופשיים כמותם?⁵¹

מלחמת-קרים והמאורעות שגרמו להתפרצותה הבטיחו את הרחבת תחום האינטרסים של הקונסוליה הצרפתית ואת השטחים בהם יכלה צרפת להפעיל את השפעתה. מתוצאות השינוי הזה בחשיבותה היחסית של הקונסוליה הצרפתית בירושלים היתה דאגתה הבלעדית בשנות החמישים והשישים של המאה לבעיות הפוליטיקה הדתית ושקידתה לבסס את זכות חסותה העליונה של צרפת על המקומות הקדושים לנצרות.

במשך תקופה זו לא נזכרו בהתכתבות הקונסוליה בני-החסות היהודיים ולא נרשמה מעורבות קונסולארית צרפתית בענייני היהודים בארץ-ישראל. הקונסוליה המשיכה לתת חסותה ליהודים, אך ענייניהם לא היו אלא בעיות שוליים בהשוואה לנושאים שעמדו במרכז חליפת-המכתבים. קידום האינטרסים של צרפת בלבנט היו בראש מעייניהם של הקונסולים בירושלים: הם מצאו עתה דרך יעילה יותר להרחבת ההשפעה הצרפתית מאשר דאגה לקומץ יהודים יוצאי צפון-אפריקה. אולם, החל מסוף שנות השישים של המאה הי"ח ועד לסופה של המאה הי"ט שוב התעורר עניינם ביהודים. תהליך זה נתהווה בחלקו עם ייסוד הכי"ח בשנת 1860.⁵² מראשית דרכו, נקטו כי"ח כל האמצעים שבידו כדי לשכנע את ממשלת צרפת לקבל תחת חסותה את כל היהודים החיים באימפריה העות'מאנית ובארצות מוסלמיות אחרות.⁵³ משום כך היה הכי"ח לתומך מובהק של האינטרסים הצרפתיים, אף-על-פי שגם אלה וגם מדיניותה של צרפת לא שירתו תמיד את העניין היהודי. כך היה בתפקיד שמילאה ממשלת צרפת בפרשת דמשק. במקומות אחרים היו הצרפתים אחראים להפצת האנטישמיות בארצות מוסלמיות. אלי כדורי מספר כי האנטישמיות הובאה לצפון-אפריקה והופצה שם על-ידי מתיישבים צרפתיים ופקידים.⁵⁴ אך בארץ-ישראל נתקבל מפעל הכי"ח בהתלהבות על-ידי הקונסול דה בארר (שחזר לירושלים בספטמבר 1855),⁵⁵ שדיווח ב-1868 כי—

תמיכתו הבלתי-רשמית של הקונסול הכללי של הקיסר הופעלה מראשיתה לטובת כי"ח ובמיוחד לטובת בית-הספר שהוקם זה לא מכבר בירושלים בניהולו של מר [יוסף] קריגר ובו ניתן חינוך חינם. אני שמח שמלכתחילה היה לאל ידי להתאים את התנהגותי להנחיות הכלליות שהוד מעלתך הואיל לשלוח אלי. הנחיות אלה מקנות לי כוח להילחם ביעילות

51 שם, 65, בוטה לשר, ירושלים, 26 באוקטובר 1853.

A. Chouraqui, *Cent ans d'histoire—L'Alliance Israélite Universelle et la renaissance juive contemporaine, 1860–1960*, Paris 1965; N. Leven, *Alliance Israélite Universelle cinquante ans d'histoire*, Paris 1911–1920

53 שורקי, שם, עמ' 58.

F. Kedourie, 'The Alliance Israélite Universelle, 1860–1960', *The Jewish Journal of Sociology*, IX (June 1967), p. 96

55 ראה: J. Finn, *Stirring Times*, II, London 1858, pp. 387ff.

בקשיים הנובעים מן הדעות הקדומות וצרות האופק של הקנאות המקומית בקרב הקהילה היהודית עצמה.

אני מזדרז לשלוח להוד מעלתך העתק מכתבי לחברה זו, כתשובה למכתב תודה על התמיכה הבלתי-רשמית והיעילה שנמצאה למפעל זה בקונסוליה הצרפתית בארץ-ישראל. מר קלרמון-גאנו תרם לכך רבות והושיט לי עזרה מועילה ביותר. יתר על כן, רואה אני חובה לעצמי לומר כי כל הקונסולים הזרים בארץ-ישראל תמכו במפעל חינוכי מובהק זה וגם מושל המחוז, נאזוף פחה, הצטרף למאמצנו בכנות רבה.⁵⁶

התמיכה שהובעה במכתב זה מודגשת במכתב שנשלח זמן קצר קודם לכן על-ידי דה בארר למרכז הכי"ח בפאריס:

כל נציגי צרפת אינם יכולים אלא להביע את אהדתם למפעל שנועד לפתח את המוסר בקרב האוכלוסיה ולהעלותה לרמה תרבותית גבוהה יותר.⁵⁷

ברבות הימים, זכו בתי-הספר של כי"ח ומוסדותיו האחרים בארץ-ישראל לחשיבות ממשית ביותר. ארגון זה קיבל תמיכה צרפתית מתמדת גם משום שהעלה את קרנה של הצרפתית והפיצה. וכך ציינו וְרָגָה וְדִמְקָמָן:

כי"ח עזר רבות לפיתוח ההשפעה היהודית בארץ הקודש בשנים האחרונות. בפעולתו נתמך על-ידי ממשלת צרפת, שבחסותה חפצו היהודים מאז ומתמיד. יש להודות שכתבי-הספר שהוקמו על-ידי ארגון זה העמידו את השפה הצרפתית כבסיס ההוראה... וכי תמיכתה של צרפת זכתה לגמול, מבלי שההשפעה הצרפתית במוסדות אלה תחרוג מעבר לגבולות הפצתה בקרב היהודים—לפי שבני דת זו לבדם מבקרים בבתי-ספר אלה.⁵⁸

החסות שתחומה הורחב בשנות הארבעים והחמישים של המאה הי"ט, נשמרה לאורך התקופה כולה, ונכללו בה יוצאי אלג'יריה ויהודים אחרים. בשנת 1879 כתב הקונסול הצרפתי החדש, מארי לקן, לשגריר צרפת בקושטא, כי—

בלילה שבין ה-13 וה-14 באוקטובר נרצח בדרך ליפו יהודי מאלג'יריה ובן-לווייתו, איכר מוסלמי. היהודי נולד למעשה בימשייר (רומליה?) ואין לו כל קשר לאלג'יריה בה לא ביקר מעולם, הוא מלווה בריבית חסר רחמים וחסר כל חוש מוסרי. הוא נסבל כבן-חסות על-ידי מר פטרימיניו, למרות התאריך המאוחר בו נרשם ביומני הקונסוליה. שתי הגופות הובאו לירושלים, שם החל לגבות את ההצהרות הראשונות המתורגמן, מר אֶלְרִיק.⁵⁹

הנרצח היה יהודי בשם ברגהיים, שתואר על-ידי לורנס אוליפנט כ'בנקאי מירושלים' שבבעלותו

56 משרד החוץ, המשרד הכלכלי, 45, דה בארר לשר, ירושלים, 22 במאי 1868.

57 שם (מצורף), דה בארר לחברי הכי"ח.

58 לעיל, הערה 2, עמ' 139.

59 הנהלת הקונסוליות, ענייני מסחר 56, מארי לקן לשגריר צרפת בקושטא, ירושלים, 6 בינואר 1879.

היתה קרקע של 5000 איקרים בכפר הערבי אבו־שושה.⁶⁰ תביעתו של ברגהיים לחסות צרפתית, הביאה את מארי לקן להעיר על נושא החסות הצרפתית:

יהודי אלג'יריה הנתונים לחסותנו חיים בארצות אלה תחת משטר כה מוזר שאין לקבלו בשום פנים ואופן. למעשה אין הם מתייצבים אף לא פעם אחת כדי להצהיר על מיתות ולידות. גם ענייני הירושה והנישואין אינם מצויים בידינו והרבנים מסדירים אותם ללא ידיעתנו. רק כשמתעורר הצורך להסדיר עסקיהם עם השלטון המקומי, הם באים כדי לשנות את תעודות האזרח שלהם. נראה לי אפוא להיענות בשלילה לבקשתו הרשמית של רבם הגדול של האלג'יראים, שפנה אלי רשמית לטפל בהסדר הירושה של מר מנחם, ששמו לא נזכר באף לא אחד מיומני האזרחות הצרפתית. טבעם של העסקים המספקים בדרך־כלל מחיה לטיפוסים אלה הוא מן המגונים ביותר—הם מלווים לכפריים בריבית של 50%, ולעתים אף למעלה מזה. כדי להבטיח את תשלום החוב הם היו מסדרים ישירות בבתי־המשפט העות'מאניים, בתקופה בה היו ברשות בני משפחות חוסייני וחאלדי, שאת מעשי העושק שלהם הביא לידיעת הוד מעלתך מר פטרימוניו ואשר הורחק מתפקידם על־ידי ראיף פחה...⁶¹

* *
*

הקונסוליה הצרפתית בירושלים פעלה לטובת בני הקהילה היהודית שהיו נתונים לחסותה. על אף השפעתו המזיקה של ראטי מנטון בדמשק והגוון האנטישמי של חלק גדול מן הפעילות הצרפתית במקומות אחרים בעולם המוסלמי. עובדה זו נכונה היתה במיוחד בשנים הראשונות לכינון הקונסוליה, כאשר הקונסול חיפש עדיין דרכים להדגשת הנוכחות הצרפתית. כרי כי בשנים של מלחמת־קרים היתה הקונסוליה עסוקה באינטרסים צרפתיים אחרים, ולא השקיעה מעייניה בבני־חסותה היהודים. במשך התקופה היה הקונסול ראש הקהילה היהודית הצרפתית. הוא הגן עליה מפני דיכוי, העניש את אלה שנמצאו אשמים על־ידי בית־המשפט הקונסולארי וחיפש דרכים לפצות יהודים שנגרם להם עוול. עם ייסוד חברת 'כל ישראל חברים', היו מוסדותיה למכשיר נוסף לקידום האינטרסים הצרפתיים ולהרחבת ההשפעה הצרפתית בארץ־ישראל, בראש וראשונה משום שחברה זו אימצה את הצרפתית כלשון ההוראה והאדמיניסטרציה במוסדותיה.

הקונסולים הזרים היו כאמור המגן היחיד של יהודי הארץ, מפני דיכויים של הפקידים המקומיים והאוכלוסיה, אך במקרים מסוימים לא היה לאל ידם להעניק חסות יעילה של ממש; זאת—מסיבות גיאוגרפיות או מחוסר כוח. במשך התקופה בה שלט למעשה עבד אל־רחמן באיזור חברון לא יכלו הקונסולים להביא תועלת, אף כי עשו כמיטב יכולתם להגנת הקהילה היהודית. לא היה בידם אלא מעט כוח ישיר של ממש מחוץ להכרה שניתנה להם על־ידי השער העליון. כאשר התערער שלטונם של העות'מאנים הוגבל גם כוחם של הקונסולים; ככול שנתחזקה הנוכחות העות'מאנית, כן חוזקה

60 L. Oliphant, *Haifa or Life in Modern Palestine*, London 1886, p. 292

61 הנהלת הקונסוליות, ענייני מסחר, 56, מארי לקן לשגריר צרפת בקושטא, ירושלים, 6 בנובמבר 1879.

הקונסוליה הצרפתית והיישוב היהודי בארץ-ישראל במאה הי"ט

עמדת הקונסולים. בין השנים 1800–1831 נחלש מאד השלטון העות'מאני בארץ-ישראל, וכאשר שליטים היו עוינים את היהודים לא יכלו הקונסולים לשנות בדרך-כלל את המצב. בדומה לכך, במשך התקופה המצרית כאשר התערער שלטון המצרים, היו הקונסולים בעמדה שאפשרה להם להגן על בני-חסותם היהודים, למרות תנאי הקאפיטולאציות. רק במחצית השנייה של המאה הי"ט חזר והתייצב השלטון העות'מאני בארץ-ישראל. בד בבד עם שינוי זה הגיעו הקונסולים לעמדת כוח של ממש בהגנה על בני-חסותם.



מנג' ביזנסיית יזמרים